

STANOVANJSKO-ARHITEKTURNE KRAJINE V VIPAVSKI DOLINI: DRUŽBENOZGODOVINSKE OKOLIŠČINE SPREMEMB MEDITERANSKE POKRAJINE V 50. IN 60. LETIH 20. STOLETJA

Špela LEDINEK LOZEJ

Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Raziskovalna postaja Nova Gorica, Delpinova 12, 5000 Nova Gorica, Slovenija
e-mail: spela.ledinek@zrc-sazu.si

IZVLEČEK

V prispevku so na temelju pregleda literature in različnih virov ter sočasnega etnografskega dela orisane podobe mediteranskega stavbarstva in stanovanjsko-arhitekturne krajine v Vipavski dolini. Predstavljene so postopne in stopnjevane spremembe mediteranske kulturne pokrajine v spletu družbenogospodarskih okoliščin v prvi polovici 20. stoletja in v prvih dveh desetletjih po drugi svetovni vojni. Mikroregionalne razlike med Zgornjo in Spodnjo Vipavsko dolino so bile rezultat specifičnih družbenih, političnih in gospodarskih okoliščin, v prvi vrsti bližine oziroma oddaljenosti novonastale Nove Gorice in italijansko-jugoslovanske meje.

Ključne besede: stanovanjsko-arhitekturna krajina, sredozemska pokrajina, stavbarstvo, stanovanjska kultura, Vipavska dolina, 50. in 60. leta 20. stoletja

PAESAGGI DI DIMORE E DI ARCHITETTURA NELLA VALLE DEL VIPACCO: LE CIRCOSTANZE STORICHE E SOCIALI ALL'ORIGINE DEI CAMBIAMENTI LEGATI AL PAESAGGIO MEDITERANNO NEGLI ANNI CINQUANTA E SESSANTA DEL NOVECENTO

SINTESI

In base allo studio della letteratura e delle varie fonti e alla ricerca etnografica il contributo delinea le immagini dell'architettura mediterranea e dei paesaggi di dimore e di architettura nella Valle del Vipacco. Vengono presentati i cambiamenti gradualmente e progressivamente legati al paesaggio culturale condizionati dalla situazione sociale ed economica nella prima parte del XX secolo e negli primi due decenni dopo la seconda guerra mondiale. Le differenze microregionali fra la parte superiore e quella inferiore della Valle del Vipacco sono il risultato delle specifiche circostanze sociali, politiche ed economiche, soprattutto della vicinanza, ovvero della lontananza della città di Nova Gorica, appena fondata, e della nuova frontiera fra l'Italia e la Jugoslavia.

Parole chiave: paesaggi di dimore e di architettura, paesaggio mediteranno, architettura, cultura d'abitazione, Valle di Vipacco, anni Cinquanta e Sessanta del XX secolo

UVOD

Vipavska dolina se razteza od povirja potoka Močilnika pod Razdrtim na vzhodu do Goriške ravnine ob državni meji z Italijo na zahodu. Zajedena je med visoki planoti Trnovski gozd in Nanos na severu ter nizko planoto Kras na jugu. Globoko v notranjost segajoči sredozemski podnebni vplivi in na drugi strani prehodna in prometna lega med vzhodom in zahodom, med sredozemskim in alpskim svetom so se odražali tudi v kulturni krajini Vipavske doline in še posebej v stavbarstvu in stanovanjski kulturi, saj sta (bili) oblika in struktura bivališča povezani z naravnogeografskimi dejavniki. Bivališča in širša stanovanjsko-arhitekturna krajina so se spreminjali z družbenogospodarskimi spremembami, z razvojem gospodarstva in tehnike ter s političnimi in demografskimi spremembami. V prispevku bo orisana podoba (pol)pretekle mediteranske arhitekturne pokrajine v Vipavski dolini, kot so to mediteranskost oziroma sredozemskost opredelili raziskovalci stavbarstva, v nadaljevanju pa bodo v sobesedilu družbenozgodovinskih okoliščin predstavljene postopne in stopnjevano spremembe mediteranske pokrajine v prvem in drugem desetletju po drugi svetovni vojni.

Razumevanje stanovanjsko-arhitekturne krajine izpeljujemo iz Appaduraiove opredelitve etnokrajine (ang. *ethnoscape*), mediakrajine (ang. *mediascape*), tehnokrajine (ang. *technoscape*), finančne krajine (ang. *financescape*) in idejne oziroma ideološke krajine (ang. *ideoscape*). Pod vplivom (po)krajinskih raziskav (ang. *area studies*) je Appadurai vpeljal našeta orodja, s pomočjo katerih je moč raziskovati prekrivanja in razhajanja znotraj kompleksnih globalnih kulturnih tokov sodobnega rizoidnega sveta v precepu med kulturno homogenizacijo in heterogenizacijo (Appadurai, 1996). Stanovanjsko-arhitekturna krajina v našem primeru ne pomeni le stvarne, z bivališči posute čutno zazna(v)ne pokrajine, marveč mnogovrstne stvarne in predstavne svetove posameznikov in skupnosti, pogojenih in proizvedenih v raznolikih družbenopolitičnih in gospodarskih okoliščinah. Sledeč Henriju Lefebvreu je družbeni prostor, torej tudi arhitekturni in stanovanjski prostor družbeni proizvod, sočasen preplet prostorskih praks, predstav (reprezentacij) prostorov in prostorov predstav (reprezentacij) ter ga je moč zaznati (percipirati), pojmovati (koncipirati) in/ali (do)živeti (Lefebvre, 2013).¹ Vsi trije vidiki prostorskosti, umeščeni v splet družbenozgodovinskih okoliščin, so sooblikovali stavbarstvo in

prebivanje. Stanovanjsko-arhitekturne krajine zaobsegajo vse našete vidike prostorskosti v sobesedilu družbenozgodovinskih okoliščin; stvarne, s stanovanjskimi stavbami posute čutno zazna(v)ne (po)krajine, pa smo – za potrebe razločevanja – v pričujočem besedilu poimenovali kot (kulturno oziroma arhitekturno) pokrajino.

V prispevku smo tako na temelju pregleda literature in različnih virov ter ob sočasnem etnografskem delu, terenskem opazovanju in pogovorih s stanovalci, orisali predstave vipavskodolinskega mediteranskega stavbarstva,² kot so ga pojmovali (verjetno pa tudi zaznali in doživeli) preučevalci stavbarstva in načrtovalci družbeno-gospodarskega razvoja v razmerju z vsakdanjimi praksami in tvornostjo uporabnikov, ki so – po mnenju nekaterih – postopoma doprinesle k demediteranizaciji vipavskodolinske (kulturne in arhitekturne) pokrajine.

PREDSTAVE MEDITERANSKE POKRAJINE

Že raziskovalci stavbarstva in stavbnih tipov s konca 19. stoletja so stavbe v Vipavski dolini umestili v »italijanski« ali »romanski« tip stavb (Meringer, 1896), seveda za razliko od »nemških« ali »germanskih« stavbnih tipov.³ Med raziskovalci stavbarstva, ki so konec 19. stoletja pisali o Vipavski dolini na podlagi empirične izkušnje, velja izpostaviti Gustava Bancalarija, za katerega vemo, da je pri terenskem delu za spis o podeželski hiši v južnih Alpah prečil Vipavsko dolino, in jo označil za »italijanski tipski otok« (nav. po Nice, 1940, 11).⁴ Sočasno je narodopisec Matija Murko v razpravi *Zur Geschichte des volkstümlichen Hauses bei den Südslaven* (Murko 1905; 1906; 1962) ugotovil na jugozahodnem slovenskem območju romansko kaminsko hišo. Murkovo členitev hišnih oblik je na strokovni ravni v nadaljevanju utemeljil in poglobil Stanko Vurnik, ki je ločil tri stavbne tipe, in sicer vzhodni, severozahodni in jugozahodni oziroma kraško-vipavsko-primorski tip (Vurnik, 1930).⁵

Prvo temeljitejšo regionalno klasifikacijo je v vodniku *Guida della Carsia Giulia* (1929) priobčil Gustavo Cumin. Stavbne tipe v Julijski krajini je razvrstil na arhaično divaško hišo, slovansko-alpski tip na skrajnem vzhodu, ter na dve različici »italijanskega tipa«, prvo na ravninskem območju spodnjega dela Soče in Vipave ter reducirano obliko le-te na kraški planoti (Cumin, 1929). Na Cuminove ugotovitve so se naslonili številni vodiči ter poljudne in strokovne publikacije, na primer Lorenzoni v vodniku *Gorizia con le vallate dell'Isonzo e del Vipacco*

1 Prim. tudi Jurić Pahor (2012); podrobneje o vidikih prostorskosti prim. Vranješ (2008).

2 O reprezentacijah istrske kulturne pokrajine prim. Urbanc (2012).

3 Takšno umeščanje je treba razumeti v okviru sočasnega razcveta nacionalizma in posledičnega etničnega in/ali nacionalnega opredeljevanja kulturnih prvin.

4 Navedeno je razumljivo, saj se je na Vipavsko spustil s Postojnskega in nadaljeval proti Črnemu Vrhu na Idrijskem. Ker ni poznal zahodnega dela Vipavske doline, od Ajdovščine proti Gorici, ni vedel, da gre pravzaprav za polotok.

5 Primerljivo kot Vurnik sta tudi geografa Jovan Cvijić v delu *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje* in Norbert Krebs v knjigi *Die Ostalpen und die heutige Österreich* uvrstila stavbe v Vipavski dolini na karti hišnih tipov med »kraško-jadranske kamnite hiše« (Cvijić, 1922, 317) oziroma med t. i. »laške tipe« (nem. *Welsche Typen*) (Krebs, 1928, 199).

(Lorenzoni, 1930), Bednařik v orisu *Goriška in tržaška pokrajina v besedi in podobi* (Bednařik, 1932), najverjetneje pa tudi Anton Melik, ki je ločil različice »primorske« ali »mediteranske hiše«, med njimi tudi »vipavsko hišo« (Melik, 1933). Razloge za značilnosti vipavske hiše je videl v sredozemskem podnebjju, saj so podobne stavbe tudi v drugih sredozemskih deželah, zapisal je: »opravka imamo tedaj z mediteranskimi, ne specifično romanskim elementi hišne zgradbe« (Melik, 1936, 588).

Cuminovo in Melikovo regionalizacijo je še poglobila študija *La casa rurale nella Venezia Giulia* Bruna Niceja (1940). Nice je čvrsta metodološka izhodišča in temeljito poznavanje literature dopolnil s terensko raziskavo leta 1937. Za območje Vipavske doline je ugotovil, da so

»...bivališča malih lastnikov, ki obdelujejo dolino Vipave in Branice, skoncentrirana v vaseh in zaselkih. V njih prebiva ena sama družina, sestojijo pa iz več povezanih stavb. V pritličju se nahaja kuhinja in shramba, v gornjem nadstropju so spalnice. V kuhinjo se vstopi naravnost od zunaj: vrata imajo preklado; ognjišče je dvignjeno in ob steni. Na podstrešju je kašča. Ni prostorov za posebno rabo: latrina je samo zunanja. Pravokotni apnenčasti kamni so najbolj razširjen gradbeni material, dvokapne, rahlo nagnjene strehe so pokrite z opečno kritino. V nadstropju vzdolž prednje fasade teče lesen gank, ki ima zunanji dostop po lesenih stopnicah. (...) Pri podeželskih stavbah Vipavske doline in sosednjega goriško-tržaškega Krasa dobimo vtis, da ni enega monolitnega tipa z ustaljenimi značilnostmi (kot na primer bovški ali idrijski), ampak lahko ločimo paleta različnih oblik, ki se same zase še ne morejo imenovati tipi, ampak se vključujejo v edinstven tip z možnostjo variacij, kar razgrinja pri vipavski hiši srečavanje, zlivanje in prekrivanje raznih kultur« (Nice, 1940, 31).

V sklepnih klasifikaciji je stavbe Julijske krajine razvrstili glede na slogovne posebnosti na južnoevropska in srednjeevropska (Nice, 1940, 117–119).

Primerljivi mediteranski elementi kot v raziskavah prve polovice 20. stoletja so bili izpostavljeni v kasnejših obravnavah in pregledih regionalnih značilnosti stavbarstva in stanovanjske kulture. Na Murkovo, Vurnikovo in Melikovo regionalno tipologijo se je naslonil Rajko Ložar v prvi etnološki sintezi *Narodopisje Slovencev* (Ložar, 1944). Podobne regionalne značilnosti ljudskega stavbarstva je izpostavil Vilko Novak v sintetičnem pregledu *Slovenska ljudska kultura* (Novak, 1960). V prispevku *H genezi kmečke hiše na Slovenskem* je Tone Cevc za Vipavsko in Goriško izpostavil kontinuiteta kamnite gradnje (Cevc, 1990, 63). Franjo Baš je za mediteranske stavbe poudaril uveljavljanje kamina (Baš, 1984, 17–19) ter vplive rimskih poljedelsko-živi-

norejskih ter zidarskih praks in gradbenih materialov na strnjevanje gospodarskih in stanovanjskih poslopij (Baš, 1970, 598–599). Sergij Vilfan je, nasprotno, opozorili na previdnost pri iskanju rimskih kot tudi prazgodovinskih in ilirsko-keltskih vplivov na primorsko kmečko arhitekturo (Vilfan, 1970, 573–582). Podobne mediteranske elemente so navajali tudi raziskovalci ljudske arhitekture Vipavske doline iz vrst arhitektov. Peter Fister je v okviru »primorske« soško-vipavske arhitekturne regije ločil novgoriško in vipavsko arhitekturno krajino z oblikovanjem naselij v malih, strnjenih skupinah ob naslonitvi na razgiban teren (Fister, 1993, 40). Primerljive značilnosti so za Vipavsko dolino navedli tudi drugi raziskovalci regionalnega stavbarstva.⁶

Našteti raziskovalci so – navadno v razmerju do bodisi »slovanskih«, »nemških«, »germanskih«, »alpskih« in/ali »srednjeevropskih« prvin stavbarstva – izpostavljali sledeče bodisi »romanske«, »italijanske«, »furlanske«, »primorske«, »sredozemske« oziroma »mediteranske« prvine stavbarstva v Vipavski dolini: strnjenost naselij; zidana kamnita gradnja v nizih, gručah ali okoli zaprtih dvorišč (»borjačev«), med katerimi so potekale ozke ulice (»gase«) in mostovži; trgi (»placi«) pred arhitekturno dominantno – cerkvijo, gradom, znamenjem (»pilom«) ali napajališčem za živino. Kmečka domačija je obsegala stanovanjski in gospodarski del, ki sta bila lahko pod isto streho (vrhhlevne in vrhkletne domačije) ali pa ločena – vzdolžno oziroma pravokotno vezana oziroma nanizana okoli »borjača«, dostopnega prek reprezentativnega kamnitega portala (»kolone«). Dvokapne strehe so bile krite z opečnimi žlebaki, korci, ki so do konca 19. stoletja izpodrinili izpričano slamnato in ohranjeno skrlasto kritino. Korčna kritina, položena na opečne ploščice (»planete«), je omogočila položnejši naklon strehe in mezaninsko podstrešje. Prostori v nadstropju so bili dostopni preko zunanjih stopnic in zunanjšega hodnika (»ganka«). Osrednji in glavni del bivališča je bila »hiša«, bivalna kuhinja z odprtim ognjiščem, ki je imela lahko urejeno kaminsko odvajanje dima (Cumin, 1929, 128; Bednařik, 1932, 233; Nice 1940, 31–34; Ložar, 1944, 81; Galluzzo, 1984, 39; Štupar-Šumi, 1985, 217–219; Klemenčič, 2006, 23–25). Stavbarstvo in stanovanjsko kulturo v Vipavski dolini so odločujoče zaznamovale naravnogeografske danosti, poleg tega pa tudi pridobitna dejavnost stanovalcev, se pravi ukvarjanje bodisi s kmetijsko ali obrtno dejavnostjo ter spremljajoče doživljanje bivališča. Slednje je bilo v primeru kmetijske dejavnosti povezano s celotnim domačijskim kompleksom in naseljem; prebivanje se je prelivalo prek štirih zidov na dvorišče: na odprto (»tvalo« ali »kvalo«) ali zaprto dvorišče (»borjač« ali »guno«), v spremljajoče gospodarske pritikline, »hram«, »falador«, »štalo«, »klanico«, senik, drvarnico, kaščo, v »gase«, k skupnim vodnjakom, območjem za napajanje živine in pranje perila ter na »place« (Ledinek Lozej, 2009; 2012b). V tem oziru

6 Podrobnejši pregled raziskav stavbarstva in stanovanjske kulture v Vipavski dolini prim. Ledinek Lozej (2006; 2008).

Slika 1: Vipavska dolina z Gradiške Ture. Foto: Špela Ledinek Lozej.

lahko opisano predstavo mediteranske stavbne krajine razpemo glede na gospodarske prakse in okoliščine posameznega gospodinjstva; stanovanjsko-arhitekturne krajine posestnikov so se razločevale od krajine obrtnikov in vaškega proletariata.

SPREMINJANJE STANOVANJSKO-ARHITEKTURNIH KRAJIN V PRVI POLOVICI 20. STOLETJA

Od konca 19. stoletja sledimo pričevanjem o spreminjanju hišnih tipov. Gustav Bancalari je že leta 1893 opozoril, da je za poznavanje izvirne oblike stavb treba pohiteti, saj je marsikatera podeželska stavba že olepšana in prezidana po meščanskih zgledih. Med razlogi za spreminjanje je navedel prenaseljenost, zakonodajo, varstvo pred ognjem, pravne razmere kmetov in bližino prometnih povezav (Bancalari 1893, 173; 1896, 93–128).

Še intenzivneje se je stanovanjsko-arhitekturna krajina, še posebej zahodnega dela Vipavske doline, kjer je prva svetovna vojna porušila oziroma prizadela velik del stavbnega fonda, spremenila v prvih desetletjih 20. stoletja. Bruno Nice je zabeležil, da je v okolici Gorice

vojna uničila vse, bližina mesta pa je vtisnila v ruralne stavbe Vipavske doline sodobnejšo, manj tipično fiziognomijo (Nice, 1940, 33). Pri novogradnjah in deloma tudi pri prenovah stavb so se uveljavljale novosti, tako v zasnovi, v gradivu kot tudi v notranji opreми. Kot gradbeni material se je zaradi bližine opekarn v Spodnji Vipavski dolini čedalje bolj rabila opeka, kot vezivo pa cement, ki sta omogočila sloko in precizno gradnjo. Vse več stanovanjskih stavb je bilo postavljenih zunaj do tedaj strnjenih vasi in zaselkov; takšne zgradbe niso bile več vezane na sosednje stavbe, marveč so bile prostostoječe, postavljene sredi stavbne parcele. Poprej neograjena dvorišča oziroma dvorišča, omejena z zidom ali obodnimi stenami stavb, so pričeli zamejevati s kombiniranimi zidanimi in/ali kovinskimi, v redkejših primerih tudi lesenimi ograjami z vhodom, poudarjenim s slopoma in kovinskimi dvokrilnimi vratnicami. vzdolžno in enoosno tlorisno zasnovo je nadomestila kubična zasnova, v katero so bile pritegnjene gospodarske pritikline, ali pa ločena zasnova stanovanjskega in gospodarskega dela. Kubične stavbe so bile pogosto krite s štirikapno streho. Zunanja stopnišča in zunanji hodniki

(»ganki«) so bili opuščeni na račun notranjih stopnišč, hodnikov in veže ter balkonov in teras. Spremenila se je tudi podoba stavb. Okenske odprtine so se povečale ter bile navadno ritmično in simetrično nanizane na fasadi in zakrite z lesenimi polnimi naoknicami oziroma z naoknicami s pribitimi lopaticami ali letvicami. Komunikacijski (stopnice, hodnik) in sanitarni prostori so bili umeščeni v notranjost bivališča, ponekod pa tudi že električna in vodovodna napeljava. Ključna sprememba stanovanjskih razmera pa je bilo nadomeščanje odprtih ognjišč s štedilniki in vzpostavitev brezdimne oziroma bele bivalne kuhinje (Ledinek Lozej, 2012a).

Anton Melik je tako že v 30. letih 20. stoletja opozarjal na izenačevanje hišnih tipov in na nastajanje enotnega srednjeevropskega tipa v predmestjih, v okolici večjih mest in industrijskih krajev (Melik, 1936, 588). Za Vipavsko dolino bi veljalo, da je bila modernizacija po prvi svetovni vojni prežeta z italijanizacijo,⁷ v prvi vrsti sakralnih⁸ in javnih objektov (šol, vrtcev, kulturnih domov (»dopolavorov«) in vojaških objektov), v določeni meri pa je bila tovrstnih tendenc deležna tudi obnova stanovanjske arhitekture.⁹ Negodovanje nad tujerodnostjo v modernističnem duhu obnovljenih stavb je izraženo v prispevku v *Koledarju Goriške Mohorjeve družbe*:

»Dandanes pa nam vojna obnova zida po vaseh kmečke domove v tujem duhu in od tujih ljudi, ki ne razumejo naših domačih kmečkih razmer, ampak iščejo le svojo korist. Oni tako premodernizirajo in pregospodijo naše domače hiše, da se začnejo modernizirati tudi po duhu in noši in življenju in delu, oziroma brezdelju« (Bele, 1927, 98).

Modernizacija stavbarstva in stanovanjske kulture v obnovi po prvi svetovni vojni je do mere, ki so jo določale širše družbenogospodarske razmere in stopnja tehnološkega razvoja na eni strani ter gospodarske zmoglosti in družbeno-kulturno okoliščine posameznega gospodinjstva na drugi strani, preoblikovala dotedanjo podobo vaške arhitekture; celovitejše priličenje bivališč moderniziranemu, deagrariziranemu in (sub)urbanizira-

nemu načinu življenja je sledilo šele čez nekaj desetletij, v času obnove in drugega vala modernizacije v desetletjih po drugi svetovni vojni (Ledinek Lozej, 2012a).

OKOLIŠČINE, PRAKSE IN PREDSTAVE OBNOVE STAVBNEGA FONDA PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

Obnovi porušenih in požganih bivališč je bila že v času jugoslovanske ljudske oblasti maja in junija 1945 posvečena posebna skrb. Ljudska oblast je pozivala ljudi na solidarnostne akcije pri popravilu hiš, organizirala proizvodnjo gradbenega materiala in prostovoljno delo. Ko je bilo po štiridesetih dneh jugoslovanske uprave, 12. junija 1945, ozemlje predvojne Julijske krajine razdeljeno na coni A in B – zgornji in osrednji del Vipavske doline sta bila v coni B pod Vojaško upravo jugoslovanske armade, spodnji del doline jugozahodno od tako imenovane Morganove črte pa v coni A pod angloameriško Zavezniško vojaško upravo (ZVU) – je slednja že septembra 1945 pričela z obnovo požganih vasi in bivališč (Vidmar, 1981, 217–218; 2009, 172; Beltram, 1983, 278; Troha, 2005). Stavbe, ki so bile le deloma porušene, je ZVU obnovila v dotedanjih gabaritih, povsem porušena bivališča pa so postavili po tipskih načrtih.¹⁰ V coni A je bilo tako do konca maja 1947 obnovljenih 1772 hiš. Na drugi strani pa je bilo ozemlje v coni B glede obnove zapostavljeno; vojaški in civilni oblastni organi, Poverjeništvu pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora, so se odrekli večjim obnovitvenim delom, v prvi vrsti zaradi pomanjkanja sredstev, ki so se, v kolikor jih je že bilo na razpolago, stekala na druga prioriteta območja, ne pa v kraje, ki bi morda utegnili biti priključeni Italiji (Vidmar, 2009, 225–230; Ledinek Lozej, 2010).¹¹

Hitrost in zagnanost obnove sta upadli po podpisu Pariške mirovne pogodbe, 10. februarja 1947, ko je bilo Jugoslaviji priključeno ozemlje cone B in del ozemlja cone A (Beltram, 1983; Troha, 2005; Vidmar, 2009). Ker je Gorica pripadla Italiji in bila odrezana od pretežnega dela svojega vzhodnega zaledja – Krasa, Vipavske doline, Trnovsko-banjske planote, Posočja in dela Brd, se je jugoslovanska oblast odločila v Spodnji Vipavski dolini

7 Italija je v obnovitvenih delih prepoznala priložnost, da priključena ozemlja dobijo italijanski značaj in s tem zadostijo umetnostnozgodovinskim načelom Uga Ojettija, da so le rimski, romansko-bizantinski in renesančni slog avtentično pričevanje o italijanskem značaju novih provinc, medtem ko so srednjeevropska gotika, barok in rokoko le izraz »neotesanosti nemškega duha« (prim. Oswald, 2002, 124).

8 Poškodovanim pa tudi zgolj delno poškodovanim cerkvam so po vojni nadomestili baročne čebulaste zvonike z oglejskimi in beneškimi, na mestu povsem porušenih cerkva pa so zrastle novogradnje v historičnem romanskem slogu s posameznimi bizantinskimi poudarki, prostostoječimi zvoniki in opečnatimi fasadami, npr. cerkev sv. Jurija v Ločniku, sv. Petra v Šempetru in Srca Jezusovega v Vrtojbi (Oswald, 2002, 124–128).

9 Večje pozornosti je bila stanovanjska arhitektura deležna pri snovanju novih naselij, npr. v bližnji Torviscosi, v Arsi (današnji Raši) in Pozzu Littoriou (današnjem Podlabinu) v Istri (prim. Fuller, 2004, 171–186).

10 Gre za štiriprostorne stavbe z osrednjim hodnikom in stopniščem ter po dvema sobama v pritličju in nadstropju. Sobi v pritličju sta bili navadno kuhinja in sprejemnica, sobi v nadstropju pa spalnici. Del novogradenj je bil podkleten, z visokim pritličjem (Arčon, 2007; Furlan, 2006; Pahor, 2009).

11 Po zapisu Danila Petrinje, poverjenika za gospodarstvo pri Oblastnem odboru za Primorsko, pa naj bi oblast vendarle sodelovala pri organiziranju obnove porušenih in požganih stanovanjskih hiš (prim. Petrinja, 2001, 42).

12 Pri izboru lokacije so tehtali številne dejavnike, tako geološke, geografske, klimatske kot strateške, gospodarske kot prometne. Vprašanje lege pa je, kot je ugotovila Katja Jerman, razrešila samovoljna odločitev tedanjega ministra za gradnje Ivana Mačka – Matije (Jerman, 2008, 76–78).

zgradi novo upravno, gospodarsko, kulturno, prosvetno in politično središče – Novo Gorico.¹² Za projektanta je bil izbran Edvard Ravnikar, ki se je pri zasnovi vrtnega mesta zgledoval pri učitelju Le Corbusieru. Že jeseni 1947 so prve mladinske delovne brigade regulirale potok Korn, gradile obvoznico Solkan–Šempeter, monumentalno avenijo, t. i. Magistralo, ob kateri je raslo novo »mesto na travniku« (Medved in Velušček, 2004). Novogoriška urbanistična in stanovanjska stvarnost je vzporedno z družbenogospodarskimi okoliščinami – procesi urbanizacije, industrializacije in deagrariacije v sledečih desetletjih odločujoče vplivala na stvarne okoliščine in imaginarije stanovalcev celotne Vipavske doline.

STANOVANJSKO-ARHITEKTURNE KRAJINE V 50. IN 60. LETIH 20. STOLETJA

Na pokrajinske spremembe Vipavske doline v drugi polovici 20. stoletja so vplivali vzajemni procesi industrializacije, deagrariacije in urbanizacije, ki so bili na podeželju povezani z agrarno reformo.¹³ Razlaščena zemlja je ostala v upravljanju države oziroma ljudskih odborov na državnih posestih in v zadrugah (Petrinja, 2001, 109; Čepič, 2005a, 891). Vzporedno z vzpostavljanjem zadrug – predvsem sadjarskih in vinogradniških – se je pričela tudi gradnja združnih domov, ki naj bi postali stvarno gospodarsko, družbeno in simbolno središče vaškega življenja.¹⁴ Ker zemlja ni bila razdeljena na agrarnim interesentom, kot tudi zaradi že siceršnje majhnosti kmečkih gospodarstev ter obvezne oddaje kmetijskih pridelkov, kmetje niso mogli preživeti brez vključevanja v zadruge oziroma brez iskanja dodatnega zaslužka. Večalo se je število polkmetij, na katerih je bil vsaj en družinski član zaposlen zunaj kmetijske dejavnosti. Za razliko od deagrariacije podeželja pred drugo svetovno vojno, na katero so vplivali ekonomski razlogi, je bila deagrariacija po drugi svetovni vojni pogojena s politično in ideološko spodbudo industrializaciji. Pospešeno zaposlovanje kmečkega prebivalstva v nekmetijskih dejavnostih je povzročilo spremembe v socialni sestavi vasi; zmanjševalo se je število prebivalcev, ki jim je bilo delo v kmetijstvu poglaviti vir preživljanja (Petrinja, 2001, 115; Čepič, 2005a, 889; 2005b, 971–972).

Deagrariacijo Vipavske doline je spremljala urbanizacija, in sicer tako fizična rast mestnih naselbin – predvsem novonastajajoče Nove Gorice z okolico, pa tudi Ajdovščina in Vipave – kot tudi širjenje urbanega načina

življenja in urbanih prvin, ki je bilo najbolj intenzivno prav v neposrednem zaledju mest; v spodnjevipavskem oziroma novogoriško-šempetrskem somestju se je v desetletjih po drugi svetovni vojni povečevalo število dnevni migrantov. Nasprotno pa so bili bili prebivalci vasi, ki so bile tako oddaljene, da zaradi slabo razvitih prometnih povezav dnevna migracija ni bila mogoča, v iskanju zaslužka primorani v izseljevanje v bližnja (Ajdovščina, Nova Gorica) ali bolj oddaljena industrijska središča (Ljubljana, Koper), kasneje pa tudi v tujino (Medved in Velušček, 2004; Božič, 2004; Lozej, 2006).

Arhitekturna in stanovanjska praksa v 50. letih je bila z vsemi razpoložljivimi sredstvi osredinjena na zagotavljanje čim več novih stanovanj v čim krajšem času, pri čemer se je kolektivna graditeljska praksa v Vipavski dolini osredinila na Novo Gorico in druga industrijska središča, kamor je želela pritegniti glavnino prebivalstva. Prav v mestih, v katerih je država poskrbela za izgradnjo novih stanovanj ter za vzpostavitev komunalne infrastrukture, so se kot prvo spremenile stanovanjske razmere. Že leta 1948 so bili v Novi Gorici zgrajeni prvi trije stanovanjski bloki. V novozgrajenih standardiziranih družbenih stanovanja so se uvajale oblikovalske, tehnološke in strukturne stanovanjske spremembe. Glede tlorisne zasnove velja opozoriti na uvajanje ločenih delovnih kuhinjskih niš in jedilnic oziroma dnevni sob, glede komunalne infrastrukture pa na opremljenost z vodovodno napeljavo, izplakovalnimi stranišči, kopalnicami in elektriko. Predstave arhitektov pa so se pogosto razhajale s predstavami in praksami uporabnikov. Tako je Marko Šlajmer opisal zasnovo novogoriškega stanovanjskega naselja enodružinskih hiš za Tovarno pohišva Edvard Kardelj (kasnejši Meblo) in pri tem obžaloval »samovoljno spreminjanje graditeljev brez vednosti projektanta«, pri čemer naj bi bil po njegovo »uničen jasen tlorisni koncept« (Šlajmer, 1952, 21). Medtem ko so stanovalci, vajeni bivalnih kuhinj, s težavo sprejemali ločene kuhinjske niše in jedilnice oziroma dnevne sobe, pa je bila komunalna opremljenost več kot dobro sprejeta. Udobnost komunalne opremljenosti je privlačila stanovalce, zato ne preseneča, da so v družbenih stanovanjih tedaj živeli predvsem izobraženi z višjimi dohodki, svoje hiše pa so v samogradnji gradili nekvalificirani delavci z nižjimi dohodki.

Za razliko od novogoriških stanovanj so bila po vaseh Vipavske doline v 50. letih (razen izjem) povečini še suha stranišča, skupni vodnjaki in skupna betonska

13 Proces deagrariacije, predvsem družinskih kmetij, je še pospešil leta 1953 uzakonjen zemljiški maksimum, po katerem je bil zgornji obseg obdelovalnih površin 10 ha.

14 Za gradnjo združnih domov so bile zaželeno dominantne parcele ob glavni vaški cesti. Ob njih so bili navadno predvideni še prostor za park, spomenik padlim, prostor za prireditve na prostem ter zemljišče za morebitne kasnejše dozidave. Glavnina delavcev na gradbiščih združnih domov so bili prostovoljci oziroma mobilizirani, za delo sposobni krajani. Plačevali so le strokovne delavce, ki jih ni bilo moč dobiti v domačem okolju. Zdržni domovi so bili zgrajeni po tipskih načrtih za primorske predele, ki so jih izdelali člani Društva inženirjev in tehnikov Slovenije, zaposleni na Projektivnem zavodu Ministrstva za gradnje LRS ter slušatelji tehnične fakultete pod vodstvom Edvarda Ravnikarja, ki so v poletnih mesecih aktivno sodelovali pri gradnji Nove Gorice. Pri projektiranju so sodelovali še gradbeni inženirji in tehniki Splošnega gradbenega podjetja Primorje, Podjetja za gradnjo cest in podjetja Zidgrad (prim. Pavšič Milost 1996: 8–11).

Slika 2: Goče z Obelunca. Foto: Špela Ledinek Lozej.

korita za pranje perila. Izplakovalna stranišča in kopalnice so urejali šele desetletje kasneje (Vidrih Lavrenčič, 2010). Če je bila v 50. letih v zasebni pobudi zgrajenih manj kot tretjina hiš, je v drugi polovici 60. let zasebna stanovanjska gradnja že prekašala družbeno (Čepič, 2005c, 1092). Adaptacije, širitve in novogradnje so bile kljub težavam pri oskrbi z gradbenim materialom zaradi vložka lastnega dela in zaradi ugodnih posojil omogočene velikemu delu prebivalstva. Povezane so bile z urejanjem oskrbe z vodo,¹⁵ kopalnic in stranišč na izplakovanje, s podometno napeljavo elektrike, z odstranjevanjem zadnjih odprtih ognjišč in nadomeščanjem zidanih štedilnikov s prenosnimi oziroma električnimi ali plinskimi, z nadomeščanjem lesenih stropov z betonskimi medetažnim ploščami, z večanjem okenskih odprt¹⁶ ter z uvajanjem novih talnih oblog. Prizidki niso bili namenjeni zgolj prebivanju oziroma opravljanju kmetijske ali obrtne dejavnosti, temveč zaradi mobilizacije tudi garažiranju avtomobilov (Arčon D., 2009; Furlan, 2006; Rijavec, 2007; Stibilj, 2009; Trošt J., 2007; Trošt Z., 2006; Žvanut, 2004).

Boljša kot oskrba z vodo je bila v 50. letih na podeželju oskrba z elektriko. Stopnja elektrifikacije je bila v Vipavski dolini razmeroma visoka že pred drugo svetovno vojno, z elektrifikacijo med letoma 1946 in 1953 pa je bilo po statističnih podatkih elektrificiranih kar tri četrtine slovenskih gospodinjstev (Statistični godišnjak, 1954, 318). Električno energijo so v 50. letih rabili predvsem za razsvetljavo, gospodinjstvi aparati so bili še predragi. Širšemu krogu uporabnikov so postali dostopni šele z dvigom kupne moči in s serijsko proizvodnjo v 60. letih (Prinčič, 2005c, 1084), ko se je pričelo množično kupovati pralne stroje¹⁷ in bojlerje, zlagoma pa tudi hladilnike, električne štedilnike ter radijske in televizijske sprejemnike. Slednje so v kmečkih bivališčih umeščali sprva v bivalne kuhinje, kasneje pa je pod vplivom urbanih zgledov prav televizija doprinesla k vzpostavitvi oziroma osamosvojitvi dnevne sobe, pri čemer je v posamičnih primerih prišlo do delnega prekritja s po meščanskem vzoru zasnovanim »medzatom« oziroma sprejemnico (Vidrih Lavrenčič, 2010). Čeprav so ljudje gradili dnevne sobe, so v kmečkem okolju le-

¹⁵ Navadno z urejanjem vodovodne napeljave, v posamičnih primerih pa so tudi še v 60. letih kopali vodnjake (Stibilj, 2009).

¹⁶ Pokončno pravokotne okenske odprtine so nadomestile vzdolžno pravokotne odprtine s tridelnimi oknicami.

¹⁷ Zanimivo je, da so imela pralne stroje tudi gospodinjstva brez vodovodne napeljave (Zorn, 2006).

-te ostale pogosto nerabljene, saj so stanovalci zaradi pomanjkanja prostega časa televizijo še vedno gledali v kuhinji (Fabčič, 2010). Pri tem je širše pomenljivo tudi dejstvo, da so bila z gospodinjskimi aparati nasploh bolj opremljena nekmečka gospodinjstva (Čepič, 2005c, 1090; Prinčič, 2005c, 1084).

Sodobne gospodinjske aparate in siceršnje prvine stanovanjske kulture »po meri socialističnega človeka« so v strokovni in poljudni periodiki propagirali različni strokovnjaki, v 50. letih predvsem Centralni zavod za napredek gospodinjstva (kasnejši Studio za stanovanje in opremo)¹⁸ ter Društvo arhitektov Slovenije.¹⁹ Leta 1956 je bilo v Ljubljani organizirana prvo odmevno vsejugoslovansko posvetovanje *Stanovanje za naše razmere* in istoimenska razstava, ki naj bi pokazala »dostopno stanovanjsko tehniko, ekonomiko in kulturo, pa tudi do sedaj pridobljene izkušnje na tem področju« (Razstava, 1956, 4). Od druge polovice 50. let sta bila sodobna stanovanjska oprema in gradbeni material predstavljena na velesejmih v Ljubljani in Zagrebu, od začetka 60. let pa tudi v razstavnih in prodajnih pohištvenih salonih.²⁰ V odročnejših krajih se je bilo moč z gospodinjskimi novostmi seznaniti predvsem prek gospodinjskih tečajev, ki sta jih organizirala Antifašistična fronta žena in Centralni zavod za napredek gospodinjstva (Arčon D., 2009), ter prek poljudne periodike, slovenske in italijanske.²¹ Tako v predstavah kot v praksi so člane gospodinjstva z novostmi navadno seznanjale hčere in »neveste« (snahe), ki so bile zaposlene v nekmetijski dejavnosti in so s privarčevanimi prihranki »prinesle v hišo« nove gospodinjske aparate in kose sodobno oblikovanega in serijsko proizvedenega pohištva (Fabčič, 2010; Žgur, 2010).

Pestrejši nabor potrošnih dobrin je bil na voljo prebivalcem spodnjepavških vasi, ki so ležale v desetkilometrskem maloobmejnem pasu in ki jim je bil od podpisa Videmskega sporazuma leta 1955 omogočeno prehajanje meje ter oskrba z italijanskimi potrošnimi dobrinami. V Italijo so tihotapili in prodajali meso, jajca, maslo, žganje in cigarete ter kupovali živila, ki jih je v Jugoslaviji primanjkovalo, oblačila, pralni prašek, pa tudi gradbeni material,²² gospodinjske pripomočke (npr.

metle) in aparate ter okrasne predmete (npr. »bambole«). Poleg gmotnih dobrin so prek meje prehajale tudi ideje, podobe in vzori o urejenosti bivališč in o stanovanjski opremi, pri čemer so imeli poleg neposrednih stikov pomembno vlogo tudi italijanski mediji ter gospodinjske pomočnice (Fabčič, 2010; Furlan, 2010; Stibilj, 2009; Vidrih Lavrenčič, 2010; Zorn, 2006; Žgur, 2010; Miklavčič-Brezigar, 1997, 3–4; Pahor, 1999, 24).

Sodobno oblikovano pohištvo, je, primerljivo kot gospodinjski aparati, postalo širšim množicam dostopno šele v 60. letih. Jugoslavija se je sicer že v 50. letih uveljavljala na mednarodnih sejmih s kvalitetnim pohištvom, ni pa ga bilo moč kupiti. Zaradi potrebe po velikih količinah opreme za majhna družbena stanovanja pa tudi zaradi politično-ideološke navezave na imperativ modernosti so se arhitekti in oblikovalci v 50. letih navezovali na funkcionalistična in modernistična vodila iz prve polovice 20. stoletja²³ ter na ideološko sprejemljivo skandinavsko oblikovanje. Od 60. let dalje so oblikovalske spodbude prihajale tudi iz bližnje Italije; v proizvodno goriško stanovanjsko-arhitekturno krajino (v novogoriško tovarno pohištva Meblo in ajdovsko Lipo) jih je vnesel v Benetkah izsolani Oskar Kogoj (Bernik, 1970), med prebivalci v maloobmejnem pasu pa so odzvanjale tudi prek italijanskih medijev in prek neposrednega stika s tamkajšnjimi stanovanjsko-arhitekturnimi krajinami. Če je bilo v 50. letih kvalitetno izdelano pohištvo namenjeno razstavljanju in prodaji na zahodnem trgu (Lozar Štamcar, 2008, 270–272), obrtniki pa so bili zaradi političnih in ekonomskih ukrepov primorani opustiti samostojno opravljanje obrti ter se zaposliti v državnih podjetjih in zadrugah (Petrinja, 2001, 130; Prinčič, 2005b, 967), je postala v 60. letih serijska in standardizirana proizvodnja pohištva dostopnejša in predstavno skladnejša s širšimi plastmi prebivalstva.

SKLEP

V raziskavi je bilo ugotovljeno, da so bile skozi celotno 20. stoletje in še posebej v desetletjih po drugi svetovni vojni v vaseh Zgornje Vipavske doline zaradi različnih dejavnikov – izseljevanja in manjše stopnje

18 Zavod za napredek gospodinjstva je izdajal periodično publikacijo *Sodobno gospodinjstvo* (1954–1960) in priročnike, npr. serijo brošur z naslovom *Mala potrošnikova knjižnica*, v kateri so izšli *Kuhinja* (Tancig, 1958), *Koristna razvedrila* (Accetto, 1961) in *Opremljamo stanovanje* (Accetto, 1964).

19 Društvo arhitektov je od leta 1951 izdajalo revijo *Arhitekt* (1951–1963). Leta 1954 je izdalo tudi prvi zvezek *Arhitektove knjižnice*, priročnik Branke Tancig z naslovom *Majhna stanovanja – toda udobna* (Tancig, 1954). V 60. letih so mdr. izšla še priročnika *Stanovanje* (Špolar, 1960) in po skandinavskih vzorih spisana *Sodobna oprema stanovanja* (Ivanšek, 1963).

20 Prvi razstavno-prodajni salon je leta 1962 odprlo podjetje Slovenijales pri Gospodarskem razstavišču v Ljubljani (Slovenijales, 2010).

21 Številni prispevki so bili objavljeni v mesečniku *Naša žena* (1940–) in njeni prilogi *Naš dom*. Od druge polovice 60. let je pri reviji sodelovala arhitektka Marija Jamšek, ki je mesečno svetovala bralcem glede preureditve stanovanj ter razporeditve pohištva. Od leta 1967 je izhajal tudi specializiran poljudni mesečnik *Naš dom* (1967–). Prispevki o ureditvi stanovanja pa so bili objavljeni tudi v regionalni periodiki, npr. v *Primorskih novicah* (1953–). Med italijanskimi specializiranimi revijami, je bila priljubljena predvsem *Casabella continuità* (1954–1964) in *Casabella* (1964–).

22 Gradbeni material so v 60. letih iz Italije vozili celo z avtobusom: okoli leta 1965 je Avtopromet Gorica uvedel avtobusno povezavo Krasa in Tržiča (it. *Monfalcone*); prim. dokumentarno oddajo Martine Repinc *Kaj za prijaviti?* (Repinc, 2010).

23 Gre za principe, kakor sta jih v tridesetih letih 20. stoletja pri Le Corbusierju razumela Marjan Tepina in Edvard Ravnikar (Lozar Štamcar, 2008, 270).

deagrarizacije, ki jim je botrovala oddaljenost od regionalnega upravnega in industrijskega središča – v večji meri ohranjene značilnosti mediteranskih bivališč: strnjena kamnita gradnja v nizih, gručah ali okoli zaprtih dvorišč, bivalne kuhinje, predvsem pa počasnejše in zadržano opremljanje s serijsko proizvedenim pohištvom ter mehanizacija gospodinjstva. Predstave modernih bivališč različnih teoretikov, načrtovalcev in promotorjev novih stanovanjskih prvin in praks, kot je bilo zamejevanje prebivanja na bivališče in ohišnico, dosledno ločevanje bivalnih in gospodarskih prostorov, načrtovanje prostorov glede na rabo (kar je v praksi pomenilo ločevanje servisnih prostorov, kot je bila kuhinja, od jedilnice in dnevne sobe), večanje okenskih površin (uvvedbo tridelnih oken), raba novih materialov (beton, plastika), uvajanje serijsko proizvedenega in modernistično zasnovanega pohištva ter gospodinjskih aparatov, so bile kot prvo udejanjene v mestih. Predvsem v novozasnovanem upravnem, izobraževalnem, zdravstvenem in industrijskem središču Novi Gorici, od koder so se širile v spodnjepipavsko zaledje, kjer je uvajanje nekaterih prvin in praks še pospešila obmejna lega. Zaradi bližine oziroma oddaljenosti jugoslovansko-italijanske meje in Nove Gorice ter posledične stopnje urbanizacije in deagrarizacije, so se v 60. letih gospodinjstva in bivališča v Spodnji Vipavski dolini intenzivneje modernizirala kot v Zgornji Vipavski dolini, kjer so finančne presežke namesto v adaptacijo bivališč in opremljanje gospodinjstev z gospodinjskimi aparati, raje vlagali v mehanizacijo in posodobitev kmetijske proizvodnje (Fabčič, 2010; Furlan, 2010; Vidrih Lavrenčič, 2010; Žgur, 2010).

Stanovalci so selektivno – v različni meri in različno hitro prilastili predstave modernih bivališč, ki so koreninile bodisi v hegemoniji meščanske kulture bodisi v socialističnih poskusih podružbljanja prebivanja. Glavnina stanovalcev je bila navdušena nad vodovodno in električno napeljavo, prav tako so v večini urbanih stanovanj, vsaj za domače, uvedli prakso sezuvanje obval pred vstopom v (nekateri s talnimi oblogami prekrite dele) bivališča. Tudi balkoni in dnevne sobe so bili sprejeti brez večjih zadržkov, čeprav so bili, vsaj v kmečkih bivališčih, nerabljeni. Na drugi strani pa ločene kuhinjske niše niso bile povsod sprejete, ker bi preveč posegle v ustaljene bivalne prakse. Glavnino novih stanovanj-

skih prvin in praks so stanovalci postopoma prikrojili lastnim predstavam ter tako ustvarili hibridne lokalne forme (npr. v novogradnjah so s strani arhitektov predvidene kuhinjske niše v nadstropjih sčasoma nadomestila provizorična kuhališča v pritličjih bivališč).²⁴ Gibalo priličenja oziroma vzpostavitve umerjenega prostora predstav so bile razlike med prostorskimi praksami uporabnikov (izkušnji prostora) ter predstavami arhitektov in oblikovalcev (prim. Lefebvre, 2013). Dejstvo, da so se prostorske prakse uporabnikov razlikovale od predstav arhitektov in oblikovalcev, ne razpira samo razločka med prostorskim izkustvom uporabnikov in predstavami načrtovalcev, ampak tudi razloček med različnimi predstavami modernosti.²⁵

(Inter)nacionalizacija arhitekturno-stanovanjske krajine z modernističnimi predstavami, serijsko industrijsko proizvodnjo in množenjem števila strokovnjakov, ki so bdeli nad umestitvijo, zasnovo, konstrukcijo, zunanjo in notranjo podobo bivališča, je slabila krajevno in osebno obvladovanje prebivanja in pomenila širjenje državne in tržne hegemonije (Birdwell-Pheasant in Lawrence-Zúñiga 1999, 10, 21). Temu so se stanovalci bolj ali manj konstruktivno in kreativno zoperstavljali z že omejenimi prikrojitvami, poleg tega pa še z vztrajanjem pri ustaljenih stanovanjskih praksah, s samograditeljskimi praksami ter s potrošnjo, v kateri so imele pomembno mesto dobrine z italijanskega trga. Kljub temu, da je bilo navedeno s strani različnih strokovnjakov pogosto negativno ocenjevano, pa je prispevalo k avtonomnosti stanovalcev na podlagi (raz)umevanja bivališča kot neodtujljive posesti (prim. Gullestad, 1992, 154).

Stanovanjsko-arhitekturne krajine v Vipavski dolini so združevale (in združujejo) zgodovinske procese izrazito prehodnega območja ter različne stanovanjske strategije skupin in posameznikov, ki so deležili v stanovanjskih praksah, snovali bivališča, predvsem pa v njih živeli.

Ugotovljene niansirane mikroregionalne razlike v stopnji sprememb mediteranskega stavbarstva med Zgornjo in Spodnjo Vipavsko dolino v 50. in 60. letih so bile bolj kot rezultat klimatskih in naravnogeografskih dejavnikov sad specifičnih družbenozgodovinskih dejavnikov, v prvi vrsti bližine oziroma oddaljenosti politično-upravnega in gospodarskega urbanega središča Nove Gorice ter novonastale italijansko-jugoslovanske meje.

24 Podobne ugotovitve prim. Lawrence-Zúñiga (1999, 157–159).

25 Stanovalcem razumljiva predstava modernosti, temelječa v opremljenosti s komunalno infrastrukturo ter s sodobnimi gospodinjskimi aparati, se je namreč razlikovala od (akademsko) modernosti urbanistov, arhitektov in oblikovalcev (prim. Attfield, 1999).

DWELLING-ARCHITECTURESCAPES IN THE VIPAVA VALLEY: SOCIO-HISTORICAL CONDITIONS OF THE CHANGES OF THE MEDITERRANEAN LANDSCAPE IN THE 50S AND 60S OF THE 20TH CENTURY

Špela LEDINEK LOZEJ

Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts Institute of Slovenian Ethnology, Research Station Nova Gorica, Delpinova 12, 5000 Nova Gorica, Slovenia
e-mail: spela.ledinek@zrc-sazu.si

SUMMARY

On the basis of the relevant literature, different sources and the simultaneous ethnography the article outlines the imagery of the Mediterranean architecture and dwelling-architecturescapes in the Vipava Valley. The gradual and intense changes of the Mediterranean cultural landscape in the interlacement of the socio-historical conditions in the first half of the 20th century and in the two decades after WWII are presented. It was found out that due to the different factors – above all the vicinity or remoteness of the new political-administrative and urban economic centre of Nova Gorica and the Yugoslav-Italian border, some characteristics of the Mediterranean dwellings were preserved to a higher degree in the Upper Vipava Valley compared to the Lower Vipava Valley. The representations of the modern dwellings were preliminary realised in the urban centre of Nova Gorica, and from there were spread to the hinterland of the Lower Vipava Valley. There were also disjunctions in the representations of the modern dwelling between different theoreticians and actual dwellers. The latter selectively appropriated different elements of modernity and adapted them to their needs.

Key words: dwelling-architecturescape, Mediterranean landscape, architecture, dwelling culture, the Vipava Valley, 50s and 60s of the 20th century

VIRI IN LITERATURA

Accetto, J. et al (1961): Koristna razvedrila: Predlogi za razne boljšave in dopolnitve v stanovanju. Ljubljana, Centralni zavod za napredek gospodinjstva.

Accetto, J. (1964): Opremljamo stanovanje, toda kako. Ljubljana, Centralni zavod za napredek gospodinjstva.

Appadurai, A. (1996): Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization. Minneapolis, London, University of Minnesota press.

Arčon B. (2007): Boris Arčon, r. 1949, Renče. Ustno izporočilo. Terenski zapis pri avtorici.

Arčon D. (2009): Danica Arčon, r. 1930, Renče. Ustno izporočilo. Terenski zapis pri avtorici.

Arhitekt. Revija za arhitekturo, urbanizem in oblikovanje izdelkov. Ljubljana, Društvo arhitektov Slovenije, 1951–1963.

Attfield, J. (1999): Bringing Modernity Home. Open Plan in the British Domestic Interior. V: Cieraad I. (ur.): At Home. An Anthropology of Domestic Space. Syracuse – New York, Syracuse University Press, 73–82.

Bancalari, G. (1893): Die Hausforschung und ihre Ergebnisse in den Ostalpen. Zeitschrift des Deutsche und Österreichische Alpenvereines, 24. Wien, 128–174.

Bancalari, G. (1896): Forschungen und Studien über das Haus: I. Rauchhaus, Herd, Ofen, Rauchfang, Kamin. Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, 26. Wien, 93–128.

Baš, F. (1970): Gospodarska poslopja. V: Blaznik P. (ur.): Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. Ljubljana, SAZU, 595–610.

Baš, F. (1984): Stavbe in gospodarstvo na slovenskem podeželju. Ljubljana, Slovenska matica.

Bednařik, R. (1932): Goriška in tržaška pokrajina v besedi in podobi. Gorica, Sigma.

Bele, V. (1927): Naš kmečki dom. Koledar Goriške Mohorjeve družbe 1927, Gorica, 98–99.

Beltram, J. (1983): Tukaj je Jugoslavija. Goriška 1945–1947. Koper, Založba Lipa – Založništvo tržaškega tiska.

Bernik, S. (1970): Plastični počivalniki. Inštitut Meblo. Oblikovalec Oskar Kogoj. Nova Gorica, Meblo.

Birdwell-Pheasant, D., Lawrence-Zuñiga D. (ur.) (1999): House Life. Space, Place and Family in Europe. Oxford – New York: Berg.

Božič, G. (2004): Gašper Božič, r. 1938, Nova Gorica. Ustno izporočilo. Terenski zapis pri avtorici.

Casabella. Milano, Electa, 1965–.

Casabella continuità. Milano, Editoriale Domus, 1954–1964.

Cevc, T. (1990): H genezi kmečke hiše na Slovenskem. *Traditiones*, 19. Ljubljana, 53–76.

Cumin, G. (1929): Guida della Carsia Giulia. Trieste, Stabilimento tipografico nazionale.

Cvijić, J. (1922): Balkansko poluostrvo i južnoslavenske zemlje. Osnove antropogeografije 1. Zagreb, Hrvatski štamparski zavod.

Čepič, Z. (2005a): Kmetijska politika in kmetijstvo. V: Fischer J. et al. (ur.): Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjene Slovenije do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1922 (1–2). Ljubljana, Mladinska knjiga, 889–893.

Čepič, Z. (2005b): Spreminjanje poklicne sestave prebivalstva. V: Fischer J. et al. (ur.): Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjene Slovenije do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1922 (1–2). Ljubljana, Mladinska knjiga, 971–972.

Čepič, Z. (2005c): Zviševanje življenjske ravni. V: Fischer J. et al. (ur.): Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjene Slovenije do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1922 (1–2). Ljubljana, Mladinska knjiga, 1087–1093.

Fabčič, A. (2010): Anica Fabčič, r. 1926, Podraga. Ustno izporočilo. Terenski zapis pri avtorici.

Fister, P. (1993): Arhitekturne krajine in regije Slovenije. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor Republike Slovenije – Zavod Republike Slovenije za prostorsko planiranje.

Fuller, M. (2004): Tradition as a Means to the End of Tradition. *Farmers' Houses in Italy's Fascist-era New Towns*. V: Allsaryad N. (ur.): *The End of Tradition*. London – New York: Routledge, 171–186.

Furlan M. (2006): Miran Furlan, r. 1958, Renče. Ustno izporočilo. Terenski zapis pri avtorici.

Galluzzo, L. (1984): Analiza in razvoj naselitvenih in stanovanjskih tipov tržaškega Krasa. V: Harej Z. et al. (ur.): Kamnita hiša: Tipi in oblike. Trento, Luigi Reverdito, 23–104.

Göstl, P. (1952): Gradbeni koncept našega ljudskega stanovanja. Analiza načrtov za enodružinske hiše v l. 1950/51. *Arhitekt*, 5. Ljubljana, 12–15.

Gullestad, M. (1992): *The Art of Social Relations. Essays on Culture, Social Action and Everyday Life in Modern Norway*. Oslo, Scandinavian University Press.

Ivanšek, F. (1963): Sodobna oprema stanovanja. Ljubljana, Prosvetni servis.

Jerman, K. (2008): Dve Gorici – eno mesto? Konstrukcija urbanega (Doktorska disertacija). Mengeš: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Jurić Pahor, M. (2012): Čezmejni in transkulturni imaginarij. Alpsko-jadranski prostor v kontekstu njegovega zamišljanja in o(d)smišljanja. *Annales, Ser. hist. sociol.*, 22, 2. Koper, 409–424.

Klemencič, B. (2006): Naselbinska in stavbna dediščina Goč. *Primorska srečanja*, 30, 295–296. Nova Gorica – Koper – Idrija, 16–28.

Krebs, N. (1928): *Die Ostalpen und das heutige Österreich. Eine Länderkunde*. Stuttgart, J. Engelhorns.

Lawrence-Zúñiga, D. (1999): Suburbanizing Rural Lifestyles Through House Form in Southern Portugal. V: Birdwell-Pheasant D., Lawrence-Zuñiga D. (ur.): *House Life: Space, Place and Family in Europe*. Oxford – New York, Berg, 157–176.

Ledinek Lozej, Š. (2006): Raziskave stavbarstva in bivalne kulture Vipavske doline. Pregled poglavitnih virov in literature pred drugo svetovno vojno. *Traditiones*, 35, 1. Ljubljana, 219–245.

Ledinek Lozej, Š. (2008): Pregled poglavitne, predvsem etnološke strokovne literature druge polovice 20. stoletja o stanovanjski kulturi Vipavske doline. *Izvestje Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici*, 5. Nova Gorica, 30–40.

Ledinek Lozej, Š. (2009): Oris stanovanjske arhitekture v Vipavski dolini na prelomu 19. v 20. stoletje. *Izvestje Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici*, 6. Nova Gorica, 6–10.

Ledinek Lozej, Š. (2010): Obnova bivališč v Spodnji Vipavski dolini v času zavezniške vojaške uprave v coni A Julijske krajine. 1945–1947. *Izvestje Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici*, 7. Nova Gorica, 28–31.

Ledinek Lozej, Š. (2012a): Obnova stavbnega fonda po prvi svetovni vojni v Vipavski dolini. V: Godina-Golija, M. (ur.): *Vojne na Slovenskem. Pričevanja, spomini, podobe*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 63–75.

Ledinek Lozej, Š. (2012b): Kaminska kuhinja v Vipavski dolini. V: Šter, K. (ur.): *Historični seminar 10*. Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU, 83–103.

Lefebvre, H. (2013): *Produkcija prostora*. Ljubljana, Studia Humanitatis.

Lorenzoni, G. (1930): Gli Slavi delle vallate. V: Gortani M.: *Gorizia con le vallate dell'Isonzo e del Vipacco*. Udine, Società Alpina Friulana, 67–95.

Lozar Štamcar, M. (2008): Razvoj stanovanjske kulture v Sloveniji v evropskem kontekstu 20. stoletja. V: Troha, N. et al. (ur.): *Evropski vplivi na slovensko družbo*. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 259–279.

Lozej, I. (2006): Ivanka Lozej, r. 1910, u. 2006, Nova Gorica. Ustno izporočilo. Terenski zapis pri avtorici.

Ložar, R. (1944): *Narodopisje Slovencev*. Ljubljana, Klas.

Medved, A., Velušček, N. (2004): Mesto na travniku (Videoposnetek). Gorica – Šempas, Kinoateljce.

Melik, A. (1933): Kmetiska naselja na Slovenskem. *Geografski vestnik*, 9. Ljubljana, 129–165.

Melik, A. (1936): Slovenija. *Geografski opis*. Ljubljana: Slovenska matica.

Meringer, R. (1896): *Das oberdeutsche Bauernhaus und seine Geräte. Zeitschrift für österreichische Volkskunde*, 2. Wien, 257–267.

Miklavčič-Brezigar, I. (1997): Spomini naše mladosti. *Etnološki pregled povojnih dogodkov na Goriškem*. Nova Gorica, Goriški muzej.

- Murko, M. (1905):** Zur Geschichte des volkstümlichen Hauses bei den Südslaven. Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, 35. Wien, 308–330.
- Murko, M. (1906):** Zur Geschichte des volkstümlichen Hauses bei den Südslaven: Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, 36. Wien, 12–40, 92–129.
- Murko, M. (1962):** Hiša Slovencev. V: Izbrano delo. Ljubljana, Slovenska matica, 255–274.
- Naša žena.** Ljubljana, Delo Revije, 1940–.
- Naš dom. Revija za praktičnost, lepoto in kulturo stanovanja.** Maribor, Večer, 1967–.
- Nice, B. (1940):** La casa rurale nella Venezia Giulia. Bologna, Nicola Zanichelli Editore.
- Novak, V. (1960):** Slovenska ljudska kultura. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Osvald, M. (2002):** Spomeniško varstvo in obnova Goriške po prvi svetovni vojni. Arhitekt Maks Fabiani (1865–1962) ter cerkve v Ločniku, Šempetru pri Gorici in Vrtojbi. Acta historiae artis Slovenica, 7. Ljubljana, 123–133.
- Pahor M. (2009):** Miran Pahor, r. 1939, Renče. Ustno izporočilo. Terenski zapis pri avtorici.
- Pahor, R. (1999):** Renče in Renčani skozi čas. V: Pahor R. et al. (ur.): Šolstvo v Renčah 1815–1999. Renče, Osnovna šola Lucijana Bratkoviča-Bratuša Renče, 5–29.
- Pavšič Milost, A. (1996):** Zadrugi dom – Naš ponos. Katalog k razstavi o gradnji zadrugi domov po drugi svetovni vojni. Nova Gorica, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici.
- Petrinja, D. (2001):** Primorska 1945–1955. Koper, samozaložba.
- Pozzetto, M. (1997):** Maks Fabiani – vizije prostora. Kranj, L.I.B.R.A.
- Primorske novice.** Koper – Nova Gorica, Primorske novice, 1953–.
- Prinčič, J. (2005a):** Obnova. V: Fischer J. et al. (ur.): Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjene Slovenije do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1922 (1–2). Ljubljana, Mladinska knjiga, 868–873.
- Prinčič, J. (2005b):** Razvoj gospodarstva do sredine petdesetih let. V: Fischer J. et al. (ur.): Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjene Slovenije do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1922 (1–2). Ljubljana, Mladinska knjiga, 965–971.
- Prinčič, J. (2005c):** Razvoj gospodarskih panog. V: Fischer J. et al. (ur.): Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjene Slovenije do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1922 (1–2). Ljubljana, Mladinska knjiga, 1081–1087.
- Razstava Stanovanje za naše razmere (1956):** Katalog razstave »Stanovanje za naše razmere«. Ljubljana, Propagandni oddelek Gospodarskega razstavišča.
- Repinc, M. (2010):** Kaj za prijavit? Nič! Zgodbe z meje o meji (Dokumentarna oddaja). Trst, Deželni sedež RAI za FJK – Slovenski program.
- Rijavec, I. (2007):** Ivan Rijavec, r. 1941, Renče. Ustno izporočilo. Terenski zapis pri avtorici.
- Slovenijales (2010):** Slovenijales. <http://www.slovenijales.si/skupina-slovenijales/zgodovina> (1. 4. 2010).
- Sodobno gospodinjstvo.** Ljubljana, Zavod za napredek gospodinjstva, 1954–1960.
- Statistički godišnjak FNRJ.** Beograd, Savezni zavod za statistiku, 1954–1962.
- Stibilj, M. (2009):** Marija Stibilj, r. 1927, Renče. Ustno izporočilo. Terenski zapis pri avtorici.
- Šlajmer, M. (1952):** Stanovanjsko naselje tovarne povišva »Edvard Kardelj« v Novi Gorici. Arhitekt, 5. Ljubljana, 21.
- Špolar, I. (1960):** Stanovanje. Ljubljana, Prešernova družba.
- Štupar-Šumi, N. (1985):** Vipavska dolina. Varstvo spomenikov, 29. Ljubljana, 209–228
- Tancig, B. (1954):** Majhna stanovanja – toda udobna. Ljubljana, Društvo arhitektov Slovenije.
- Tancig, B. (1958):** Kuhinja. Načrtovanje in oprema. Ljubljana, Center za napredek gospodinjstva.
- Troha, N. (2005):** Coni A in B Julijske krajine. V: Fischer J. et al. (ur.): Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjene Slovenije do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1922 (1–2). Ljubljana, Mladinska knjiga, 917–922.
- Trošt, J. (2007):** Jože Trošt, r. 1930, u. 2011, Podraga. Ustno izporočilo. Terenski zapis pri avtorici.
- Trošt, Z. (2006):** Zora Trošt, r. 1936, Podraga. Ustno izporočilo. Terenski zapis pri avtorici.
- Urbanc, M. (2012):** Reprezentacije kulturne pokrajine v besedilih o slovenski Istri. Annales, Ser. hist. sociol., 22, 1. Koper, 199–210.
- Vidmar, C. (1981):** Oris Zavezniške vojaške uprave v Slovenskem primorju. Goriški letnik, 8. Nova Gorica, 173–222.
- Vidmar, C. (2009):** Zadnja tuja vojaška okupacija slovenskega ozemlja. Oris zavezniške vojaške uprave v Slovenskem primorju. Od 12. junija 1945 do 15. septembra 1947. Nova Gorica, Goriški muzej.
- Vidrih Lavrenčič, L. (2010):** Lilijana Vidrih Lavrenčič, r. 1956, Podraga. Ustno izporočilo. Terenski zapis pri avtorici.
- Vilfan, S. (1970):** Kmečka hiša. V: Pavle Blaznik et al. (ur.): Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. Ljubljana, SAZU, 559–593.
- Vranješ, M. (2008):** Prostor, teritorij, kraj. Produkcije lokalnosti v Trenti in na Soči. Koper, Univerza na Primorskem, ZRS – Založba Annales – Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Vurnik, S. (1930):** Kmečka hiša Slovencev na južno-vzhodnem pobočju Alp. Doneski k študijam o ljudski arhitekturi. Etnolog, 4. Ljubljana, 30–70.
- Zorn, M. (2006):** Marija Zorn, r. 1953, Renče. Ustno izporočilo. Terenski zapis pri avtorici.
- Žgur, R. (2010):** Rada Žgur, r. 1920, Podraga. Ustno izporočilo. Terenski zapis pri avtorici.
- Žvanut, B. (2004):** Borislava Žvanut, r. 1951, Podraga. Ustno izporočilo. Terenski zapis pri avtorici.